

Tomasz Nastulczyk

Kraków

Хутөръ Старохо дзедз: Rosyjska adaptacja Hutorki staroho dzieda z kręgu Muzeum hr. Murawiewa

Literatura agitacyjna w języku białoruskim, wydawana w latach bezpośrednio poprzedzających wybuch powstania styczniowego, do dziś nie doczekała się pełnego i wyczerpującego omówienia. Jednym z utworów, który pomimo starań wielu wybitnych uczonych w dalszym ciągu kryje wiele tajemnic, jest *Hutorka staroho dzieda* – anonimowy wiersz białoruski stylizowany na dziadowską gawędę. Ten antyrosyjski tekst, skierowany bezpośrednio do ludu białoruskiego, wzywa do przymierza z Polakami w imię wspólnej walki o wolność.

Szczególnym fenomenem związanym z *Hutorką staroho dzieda* jest wielość różniących się między sobą przekazów. Odmienne wersje tekstu zawierają dwa drukowane łacinką wydania konspiracyjne: *Hutorka staroho dzieda*, Poznań 1861 (tak przynajmniej głosi adres wydawniczy, jednak jego autentyczność nie jest pewna) oraz *Hutarka staroho dzieda*, Paryż 1862 (w rzeczywistości drukowana w Białymstoku w tajnej drukarni Bronisława Szwarcego). Kolejny wariant przynosi edycja litografowana: *Hutorka staraho Dzieda na Biełarusi* (b. m. i r.). Konspiracyjny rękopis przekazuje jeszcze inną wersję, zatytułowaną *Hutoryka staroho dzieda 1861 r. z Kobrynia*. Nadto w urzędowych aktach rosyjskich zachowały się odpisy cyrylicą, wykonane przez władze carskie dla celów administracyjnych w oparciu o skonfiskowane egzemplarze (*Гуторка старохо Дзедз* czy *Гуторка старохо Дзедз*). Do tego należy jeszcze dołączyć przeróbkę litewską, opracowaną przez Mikołaja Akielewicza (*Pasaka Senelio Surasze Wargdienelis isz Lietuwos*).

Zgromadzenie wszystkich tych materiałów, a także innych przekazów powielających wymienione wyżej warianty tekstu, stanowi cel przygotowywanego przeze mnie wydania faksymilowego. Podczas prac nad wspomnianą edycją natrafiłem jednak na szczególnie ciekawy przypadek, wart moim zdaniem osobnego potraktowania. Jest to niepozorny rękopis, zachowany w zbiorach Państwowego Archiwum Historycznego Litwy w Wilnie¹. Niezbyt czytelny, zapisany cyrylicą, łatwy do przeoczenia wśród innych

¹ LVIA, f. 439, ap. 1, b. 11, l. 54–55v (wymiary 22x35 cm). Za konsultacje dziękuję pani dr Lilii Kowkiel.

odpisów, jak do tej pory nie zwrócił na siebie większej uwagi, zaś jego specyfika uchodziła uwadze badaczy. Choć swego czasu dotarła do niego Zinaida Talwirska, to jednak wymieniła go mylnie wśród konspiracyjnych odpisów skonfiskowanych przez carską policję¹. Tymczasem rękopis ten, zatytułowany *Хымёръ Смаразо дньдзя. Писалъ бѣлорусскій мужикъ*, pochodzi z zasobu Archiwum Muzeum hr. Murawiewa. Nie stanowi on prostej transkrypcji którejś ze znanych wersji białoruskich, lecz jest to raczej próba adaptacji czy przekładu tekstu na język rosyjski (być może zabawa literacka, oparta na próbach stylizacji językowej). Dodatkowo manuskrypt zawiera liczne poprawki naniesione inną ręką.

Хымёр Смаразо дньдзя może stać się podstawą bardzo ciekawych rozważań językoznawczych, zwłaszcza odnoszących się do problemów języka pogranicza oraz kwestii wzajemnych rosyjsko-białoruskich wpływów językowych. Stanowi również frapujące świadectwo zainteresowania *Hutorką staroho dzieda* w kręgu Muzeum hr. Murawiewa²; rola tej instytucji dla recepcji literatury białoruskiej XIX wieku w rosyjskich kręgach naukowych również wydaje się interesującym tematem do dalszych badań.

Rękopis przedrukowuję tutaj, mając nadzieję, że uda mi się w ten sposób zwrócić uwagę badaczy i miłośników kultury białoruskiej na ten fascynujący materiał, szczególnie wart wydobywania spośród kolejnych wariantów, odmian i przeróbek *Hutorki staroho dzieda*.

1 З. Тальвирская, *Некоторые вопросы общественного движения в Литве и Белоруссии в конце 50-х – начале 60-х годов и подпольная литература*, w: *Революционная Россия и революционная Польша (вторая половина XIX в.)*. Сборник статей, под ред. В. Дьякова, И. Миллера, Н. Митиной, Москва 1967, s.44.

2 Warto przy tym pamiętać, że rosyjskie tłumaczenie wspomnianej litewskiej przeróbki *Hutorki staroho dzieda* opublikowano w zbiorze *Сборник документов музея Графа М.Н. Муравьева*, сост. А. Белецкий, Вильна, 1906, т. 1, роз. 26, s. 33-35, pod tytułem: *Литовския письма, которыя предположено было напечатать въ Мемель. Письмо старика изъ Вильны. Письмо бѣдняка изъ Литвы*.

Хутёръ Стараго дѣдѣ.¹

Писалъ бѣлорусскій мужикъ.

1.

Эй скажите добрыя люди
Что уже на свѣтѣ буди?
Богъ ли такъ осудилъ насъ
Пропастъ навсегда москалями?

2.

5 Ой! Нѣтъ братки не тужите
Тѣ времѣна вспоминайте
Какъ то давныя годы
Бился полякъ съ Масколями.

3.

10 За что|жъ паны воевали
Много крови проливали
Ой! За то что народу
Полякъ хотѣлъ дать Свободу.

4.

15 Какъ москаль осмотрѣлся
Такъ на него обратился
И Нѣмецъ сталъ помогать
Чтобъ Поляка Завоевать.

5.

20 И бились и воевали
Пока поляка прогнали
Пока унесъ свое Горе
Бѣдный Полякъ долеко за море

6.

До славнаго, до|Народа
Который самъ вышелъ на|свабоду
Котораго цѣлый свѣтъ знаетъ
И Французомъ называетъ.

7.

25 Французъ принялъ ихъ|какъ братьевъ
Но не могъ Спасти.
Самъ тяжело съ Нѣмцами бился
Отъ Неволи оборонился.

¹ Рэдапрыхтоўка Марылі Хаўстовіч.

8.

30

И москаль у насъ разъсѣлся
Ой и до|костей уѣлся
Сталъ Податки собирать
Да и въ рекруты Гонять.

9.

35

Велѣлъ сыпать магазины
Будто съ|мудрой причины
Чтобъ|какъ случиться потреба
Мужикъ имѣлъ откуда взять хлѣба

10.

40

А какъ самъ|сталъ воевать
Съ магазиновъ велѣлъ брать
И обозомъ вести весь хлѣбъ
А Народъ хотъ пропадай

11.

А отдавши все изъ хаты
Еще самъ иди въ|солдаты.
Кинъ жѣнку, дѣтки дома
Иди самъ въ колодкѣ до приѣма

12.

45

А какъ войско не потреба
То салдатъ самъ ищи хлѣба
Иди домой, хотя не знаетъ
Кто свой домъ имѣетъ.

13.

50

Скажутъ только не тоскаться
На приказъ тотчасъ явятся
Нести Сапоги, да брится
Хоть землю гризи, да кормится

14.

55

Давно люди Бога знали
Другихъ добру научали
Маскаль самъ добра не знает
То и лиху научаетъ.

15.

60

Сталъ Костѣлы обирать
Началъ ксендзовъ разгонять
Другимъ велѣлъ быть Попами
Ходить въ|рясахъ, съ бородами.

16.

Бить Поклоны и Учиться
По московски какъ молится
Хоть молитва ихъ такая
Что никто не разгадаетъ.

17.

65 Пусть кто Слово Скажетъ,
Тут|же Москаль Его свяжетъ
И здоровье отберётъ
И въ Сибирь Сошлётъ.

18.

70 А где жандармъ съ звонкомъ завернетъ
То каждого въ тюрьму поведетъ
Бѣдный ли иль богатый
Какъ собаку тащить съ хаты.

19.

75 Чиновники всѣ раскошничаютъ
Обдираютъ да плутуютъ
Бьютъ грабятъ обираютъ
Да и плакать не даютъ.

20.

80 За Полякомъ то бывало
И податки плотишь мало
И кто Пана имѣетъ худаго
Идетъ себѣ до другаго.

21.

А какъ москали Настали
Всѣхъ въ ревизской записали
И мужиковъ и шляхту
Какъ|сами хотятъ угнетаютъ.

22.

85 Изъ души рекрутъ, податки
Выдирать съ|Насъ остатки
И до|конца всѣхъ погубили
Какъ Окцызу погубили.

23.

90 Поляк все это знаетъ
Горькие слезы проливаетъ
Только помочь не можетъ
Самъ бѣдный въ чужой земле скитаетъ.

24.

95 Но братки не тужите
Лучше Бога помолите
Милосерднаго, чтобы скоро
Перемѣнилъ бы наше горе.

25.

100 Ибо уже время наступила
Московская лопнет сила
А какъ это только будетъ
То будьте умнѣ люди

26.

Ибо какъ Поляка заваевали
До французовъ прочь прогнали
То они хотѣли сами
Идти назадъ съ поляками

27.

105 Только москаль догадался
Съ немцами связался
Да съ|французамъ сталъ ваевать
И деньгами подкупать.

28.

110 Сюда, туда все крутили
Ваевали, да платили
Пока французъ не падался
Вновъ въ неволю не попался

29.

115 Какъ французъ пошелъ въ|Неволю
Тагда москаль размогся въ воле
И пошелъ Народъ угнетать
Чтобъ до|конца погубить.

30.

120 Французъ межъ тѣмъ по немного
Выбератся сталъ изъ Неволе
Прогналъ Короля плохаго
Да выбралъ себѣ другаго

31.

А какъ только укрѣпилися
Сталъ съ|Москалем задиратся
Началъ давить, ваевать
Свою обиду вспомнить.

32.

125 Ой! билъ пока войска хватило
И отнялъ земли немало
Пока Москаль должен|былъ просится
Чтобы съ Французомъ помирится.

33.

130 А Французъ какъ писалъ миръ
Такъ и заставилъ, чтобъ Народу
Каждому дали свободу
И ни каго не угнетать.

34.

135 А Москаль тогда и обѣщалъ
Да послѣ ничего не|исполнилъ
Ибо Французъ не|имѣлъ покою
Пашелъ на Нѣмцевъ войнаю.

35.

140 Ой! ибо и нѣмецъ у Лисовъ научился
За Москаля не|заступился
Да сталъ другихъ забирать
На свой Законъ принуждать.

36.

Какъ Французы того Узнали
Бѣду На Нѣмцев навязали
Били, Сѣкли, чтобъ Народу
Каждому, дать свабоду.

37.

145 Совсѣм Нѣмцевъ заваевали
Съ|чужой земли прогоняли
И на вѣкъ-вѣковъ велѣли
Чтобъ туда идти не|смѣли.

38.

150 И чтобъ больше не воевать
Чтобъ людей не принуждать
Чтобъ Цари не имѣли воли
Брать никого въ|Неволе

39.

155 По всему свѣту написали
Чтобъ всѣ люди сказали
Какъ кто хочетъ быть
И подъ какимъ закономъ жить.

40.

Слышно и у насъ будетъ требоватся
Какъ мы желаемъ остатся
Быть все подъ Москалями?
160 Или вновъ жить съ Поляками?

41.

Помните-же на ту пору
Какъ придется до приговора
Чтобъ только не ошибится
Навѣки-вѣковъ не|погубится

42.

Бросьте водку пить
165 Чтобъ разумъ не сдурить
Когда нужно слово сказать
Чтобы себѣ долю выбирать

43.

Бо хотъ попы кривятъ, мутятъ
170 Простый Народъ баламутятъ
Будто Москаль имѣет волю.
Облегчить Намъ Нашу долю.

44.

Ой Не вѣрьте тому, люди!
Ничего съ этаго не|будетъ
175 Если|бъ онъ хотѣлъ бы дѣлать
Давно бъ это было.

45.

Вѣдь всегда волю имѣетъ
Какъ хочетъ такъ управляетъ
И лишь только что прикажетъ
180 То пляшетъ каждый какъ панъ скажетъ.

46.

Едва повернулъ языкомъ
Ужъ Ксендзъ дѣлается шизматикомъ
Съ|бороною съ|колдовствами
Ровно нехристь – Господъ Богъ съ Нами!

47.

185 Давно мужикъ воленъ былъ
Работалъ часъ или день
Никто писнуть не смѣлъ
Все пошло какъ|Самъ велѣлъ.

48.

190

И какъ Паны сговорились
Вольность людямъ давать пожелали
То въ|когти забралъ ихъ Москаль
А насъ въ казну записалъ

49.

195

Наѣждаетъ просто стая
Ассесоровъ, чертъ их знаетъ
Бьютъ, душатъ да мѣшаютъ
На аднаго пановъ десять.

50.

200

Вотъ какую онъ Свободу
Хочетъ дать Народу
Вотъ какъ людямъ угаждалъ
Вотъ Французъ на шею сталъ.

51.

Какъ притиснули маруху
Какъ задали въ|Крыму духу
Какъ велѣли не мѣшать
Панамъ, людямъ вольность давать

52.

205

То теперь Москаль умничаютъ
Мудростями своими
Теперь кричить – это я!
Хитѣрь Дмитрій – какъ змѣя.

53.

210

Хотя Умники вымишляютъ
Что Паны подкупаютъ
Что крутили и платили
И Москаля подкупили

54.

215

На что|жъ Ему подкупъ брать
Когда, какъ велить дать
Скажутъ заплати бѣдный.
Тамъ уловки не памогутъ.

55.

220

Вѣдь Паны ничего не успѣли
Какъ въ Сибирь ихъ толкали
Какъ всю шляхту уничтожили
И Имѣнія отобрали.

56.

Будеть такъ съ мужиками
Ибо москали хотятъ сами
Чтобъ Паны насъ стерегли
И шлятся не пускали

57.

225 Чтобы всякаго найти вовремя
Къ Рекрутскому Набору
Чтобъ легче было ловить
Да ко|пріему волочить.

58.

230 А какъ придется – податки
Сдерутъ съ|Пана – хоть остатки
Пусть паны, хоть какъ правятъ
То экзекуцію поставятъ.

59.

235 Помолитесь добрыя люди
Съ Москалемъ добра не|будетъ
То пусть же этотъ бѣсъ
Идетъ отъ насъ въ сухій лѣсъ

60.

240 Не забудьте же такъ сказать
Когда у насъ будутъ спрашивать
Крикнуть всѣ въ одно слово
Хочемъ Польшчу имѣть на ново

61.

Ибо какъ будемъ съ Поляками
Станемъ ровныѣ съ Панами
Всѣмъ Намъ Богъ счастье дастъ
Когда отвяжется отъ Насъ напасть.